

İSLAMİ FİNANSIN EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE ETKİSİ: SEÇİLMİŞ İSLAM EKONOMİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA¹

Geliş Tarihi : 11.04.2022

Cengiz AYDEMİR²

Kabul Tarihi : 20.06.2022

Doç. Dr. Feyyaz ZEREN³

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Özet

Hem dünyada hem de Türkiye özelinde İslami finans kavramı gün geçtikçe önem kazanmakta ve özellikle İslam ülkeleri başta olmak üzere Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde dahi İslami finansın tüm finans sistemleri içindeki payında büyük bir artış gözlemlenmektedir. Bu çalışmada İslami finansın buldukları ülkelerin ekonomik büyümesine ve dış ticaretine olan etkileri ve karşılıklı etkileşimleri incelenmiştir. Bu kapsamda katılım bankalarının kendi ülkesinin finans sisteminde en yüksek paya sahip 20 ülkenin 2012-2020 verileri kullanılarak analizler yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans Sistemi, Katılım Bankacılığı, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizleri

JEL Kodları: O4, F40, C50, G20

THE EFFECT OF ISLAMIC FINANCE ON ECONOMIC GROWTH AND FOREIGN TRADE: AN APPLICATION ON SELECTED COUNTRIES ECONOMIES

Abstract

The concept of Islamic finance is gaining more importance both in the world and in Turkey, and a great increase is observed in the share of Islamic finance in all financial systems, even in countries where Muslims are a minority, especially in Islamic countries. In this research, the effects and mutual interactions of Islamic finance on the economic growth and foreign trade of the countries in which they are located are examined. In this context, analyses were made using 2012-2020 data of 20 countries that have the highest share in the financial system of participation banks in their own country. As a result of the analysis, a cointegration relationship has been determined between the percentage share of participation banks in the whole country's banking system and the annual percentage change in GDP and the percentage share of foreign trade in GDP. The percentage share of participation banks in the whole country's banking system has a significant and positive effect on the annual percentage change in GDP and the percentage share of foreign trade in GDP.

Keywords: Islamic Finance System, Participation Banking, Economic Growth, Panel Data Analysis

JEL Codes: O4, F40, C50, G20

¹ Bu çalışma Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Feyyaz ZEREN danışmanlığında yürütülen ve Cengiz AYDEMİR tarafından hazırlanmakta olan "İslami Finansın Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyümedeki Yeri: İslam Ekonomileri Üzerine Bir Uygulama" isimli doktora tezinden hazırlanmıştır.

² Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilim Dalı, aydemircengiz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3740-5808.

³Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, feyyaz.zeren@yalova.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0024-3518.

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde gerçekleşen yeni uluslararası finansal gelişmeler klasik bankacılık sistemine İslami finansal sisteminin de dahil edilmesini sağlamıştır. Bu dahil edilme global finansal sistemde dini hassasiyetten kaynaklı olarak gerçekleşmemiş gerek Batılı ülkeler de gerekse İslami ülkelerde İslami bankacılık risk yönetimi yöntemleri ve alternatif finansal yapılarından dolayı dahil edilmiştir (Yakar vd., 2013, s. 74). Fakat İslami finansman İslam ekonomisi için önemli bir yapı olup aynı zamanda çeşitli teşviklerle beraber yasaklarında olduğu bir sistemdir. Faizin haram olması ve ticaretin serbest olması, İslam ekonomisinde olan finansal faaliyetleri gerçek varlıklara dayayarak daha güven veren ticari işlemlere yöneltmektedir.

İslami bankacılık yaklaşık olarak 30 yıldır faaliyette bulunmakta ve düşük risk yapısıyla uzmanların dikkatini çekmektedir. Küresel boyutta olan ekonomik krizlerden fazla etkilenmeyen Asya ve Ortadoğu ülkelerinin benimsediği İslami bankacılık yöntemlerinden dolayı İngiltere gibi Batı ülkelerinin de özellikle İslami bankacılık adına yapılacak her türlü yasal düzenlemelere teşvik ettiği görülmektedir. İslam Bankalar Birliği tarafından 2000 yılında yapılan bir araştırmada faizsiz katılım bankalarının, dünya genelinde 182 kurumla faaliyette olduğu gösterilmiştir. Bu ülkeler arasında İngiltere, Amerika, İsviçre gibi gelişmiş batılı ülkeler de bulunmaktadır. Batılı bankalar da bu büyük pazardan pay alma çabasına girmişlerdir. Bunlardan en önemlisi ise, dünyanın en büyük bankalarından biri olan Citibank'tır. 1997'de New York Merkez Bankasına başvurarak faizsiz koşullara göre faaliyet göstermek için izin isteyen Citibank, en büyük faizsiz bankalar arasında yer almaktadır (Türkmenoğlu, 2007).

Dünya genelinde 1970'ten bu yana faizsiz finansal sisteme ait ürünler 75 ülkede aktif olarak kullanılmaktadır. Bunlar geçmişte daha çok Güneydoğu Asya ve Orta Doğu ülkeleri iken günümüzde ise, Almanya, İngiltere, ABD gibi ekonomiye yön veren batı ülkelerinin de faizsiz finansal sistemin ürünlerinin hızla yaygınlaştığı görülmektedir. Faizsiz finansal sistem, varlık dağılımı, fon temini, döviz işlemleri, riskten korunma, risk yönetimi ve ödeme gibi çok yönlü hizmetler vermektedir. Geleneksel ürünler olan kar-zarar ortaklığı ve risk paylaşımı gibi özelliklerinin yanında Sukuk (kira sertifikası, İslami tahvil) DJIM (Dow Jones Islamic), GIIS (Global Islamic Index Series) gibi finansal ürünleri bulunmaktadır. Körfez ülkelerinde ve Malezya'da kurulan İslami yatırım fonları ile faizsiz finansın büyümesine ve gelişmesine büyük ölçüde katkısı olmuştur (Yıldırım, 2011, s. 107).

Çalışmada İslami finans uygulamalarının bulunduğu ülkelerin ekonomik büyümeye ve dış ticarete olan etkileri ve karşılıklı etkileşimleri incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde İslami finans hakkında kavramsal bilgiler verilmiş ve ikinci kısımda konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü kısımda elde edilen veriler ile ekonometrik analiz yapılarak ulaşılan bulgular aktarılmış, son bölümde ise analiz sonuçları tartışılmıştır.

2. İSLAMİ FİNANS SİSTEMİ

İslami finans genel olarak, yapılan her çeşit finansal işlemin ve faaliyetin İslami şartlara uygun bir şekilde yapıldığı faizsiz bir finansal sistemdir. İslam dini faizi haram kıldığından dolayı modern finans faaliyetlerine alternatif bir alan olarak görülen İslami finans son zamanlardaki gelişmeler sonrasında global finansal piyasalara alternatif bir yol olarak hızlı bir şekilde yol almıştır. Bu anlamda İslami bankacılık faizsiz finansman faaliyetlerinin hepsi, İslam dininin iş ahlakını koruması ve faizli işlemlerin haram kılması üzerine kurulmaktadır (SERPAM, 2013, s. 4).

İslami finansın temel kuralları yüzyıllar boyunca, İslamiyet'in başlangıcından itibaren uygulanmakla birlikte modern finansal piyasalara gelişi 1980'li yıllarda gerçekleşmiş ve

sonrasında küresel finansal uygulamalarda aktif rol almaya başlamıştır. İslami finansal varlıkların işlem hacmine bakıldığında ise son yirmi yılda %15-20 oranında artış gösterdiği ve 1,3 trilyon doları geçtiği görülmüştür (Ernst, 2012, s. 11). Ekonomik büyüme sürecindeki İslami Finans endüstrisi, küresel finansal sistemde önemli kaynaklardan biri haline gelmiştir.

İslami finans sistemlerinin genel ilkeleri ve ayırt edici özellikleri beş madde altında toplamak mümkündür. Bunlar (Khan ve Bhatti, 2008, s. 710; Parlakkaya ve Çürük, 2011, s. 398; Caporale ve Helmi, 2016, s. 459):

- (i) İslami finans sisteminde her şekildeki açıktan işlem, karaborsacılık, opsiyon ve vadeli işlem sözleşmeleri, riskten korunma (hedging), risk devri ve riskli varlıklar gibi finansmanlara izin bulunmamaktadır.
- (ii) İslami finans faaliyetlerinde verimlilik şartı güdülmemektedir. Paranın en iyi şekilde kullanılması ve servetin izin verilen ticari yatırımlar ve varlıklar ile üretilmesi bulunmaktadır. İslami bankacılıkta üretilen faaliyetler genel olarak bu tür özellikler üzerine kurulmalıdır. Bu çerçevede kar/zarar ortaklığı ile kurulan ilişkiler, önceden ayarlanan oranlarda kar paylaşımı ve sermaye sahibinin kesin olarak kar isteğinin olmadığı gibi koşulların sağlandığı mudaraba modeline uyumlu bir finansman şeklidir.
- (iii) İslami finansal sistemde tefecilik ve faiz yasaklanmış olup işlemler ve tüm sözleşmeler riba'dan arındırılmıştır. Riba, çoğalma, artma anlamında olup, malın ya da verilen paranın ikiye veya üçe katlanarak çoğalması ile oluşan ticari bir uygulamadır. Faiz kavramı bu sebepten dolayı daha geniş bir anlam taşımaktadır.
- (iv) Sözleşmelerin bütün şekilleri, muhataplar arasında dengesizliklere sebep olan aşırı belirsizliklerden arınmış ve risklerin paylaşılması gerekmektedir.
- (v) İslami finans sisteminde adil olarak ilerleyen sözleşmelerin önemi vurgulanmaktadır. Bundan dolayı yatırımcılar istedikleri işlemleri yapmaya zorlanmamakta ve işleme girmeleri engellenmemektedir. Yatırımcıların sözleşmelerde eşit haklara sahip olması, belirli bir bilgi birikimine eşit erişim hakkı sağlamaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonominin materyalist yapısındaki gelişme modeline alternatif olarak İslami ekonomi kendini göstermektedir. 2008 küresel krizi sonrasında, yerleşik modeldeki kapitalist ekonomik sistem sorgulanmaya başlamıştır (Kroessin, 2011, s. 858). Risk paylaşımı ve faizden korunma gibi usulleriyle İslami finansman alternatif bir sistem olarak tercih edilmektedir. Özellikle son yıllarda İslami finans sisteminin ülke ekonomisi üzerindeki etkilerinin anlaşılması için çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Furqani ve Mulyayn (2009, s. 69) tarafından Malezya'da ekonomik büyümeye İslami bankacılığın etkisi araştırılmış ve yapılan Johansen eşbütünleşme analiz sonucunda İslami bankacılığın ekonomik büyümeye pozitif yönde katkısının olduğu sonucuna varılmıştır.

Hafnida ve Abdullah (2016, s. 1408), 4 İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ülkesi ile yapılan çalışmada panel veri analizi yönteminin sonuçlarına göre finansal gelişme yolunda ekonomik büyümeyi İslami finansmanın olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. İmam ve Kpodar (2016, s. 397) ise çalışmalarında 52 ülke üzerinden yapılan analizler sonucunda İslami bankacılığın ülkelerin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif katkısının olduğunu göstermiştir.

Wiryo ve Effendi (2018, s. 59) çalışmalarında Endonezya'daki 2010-2016 dönem arasındaki makroekonomik değişkenlerden katılım bankalarının kredi riskinin ne şekilde etkilendiği araştırmıştır. Analizler sonucunda, enflasyon, GSYH, ülkedeki toplam finansal varlıklar ile katılım bankalarının kredi riskleri arasında pozitif ilişki görülmüştür. Ayrıca GSYH ve enflasyon ile katılım bankaları kredi riski arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tunay (2016, s. 498), İslami bankaların ekonomik kalkınma ve büyüme üzerindeki etkisini 19 İslam ülkesi üzerinde 2000-2013 dönemine ait gayri safi sermaye oluşumu ve GSYH ile İslami bankaların kullandıkları fonlar, topladıkları mevduat ve toplam aktifler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Veriler, panel nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular İslami bankalara ait değişkenler ile GSYH arasında güçlü ve doğrudan bir nedensellik bağının olmadığını ortaya çıkarmıştır. Fakat GSYH'den kullanılan toplam mevduatlara ve fonlara doğru bir nedensellik olduğu saptanmıştır.

Boukhatem ve Moussa (2018, s. 243), MENA (Middle East North Africa) bölgesinde bulunan 13 ülke verileri alınarak yapılan araştırmada, özel sektöre Katılım bankalarının verdikleri krediler/GSYH ile ülkelerin ekonomik büyümesi arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit etmişlerdir.

Dilber ve Işık (2021, s. 430) ekonomik büyüme ile İslami bankacılığın gelişimi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. İslami finansal ürünlerin yaygın olarak kullanıldığı 11 ülkenin 2013-2018 dönemi verileri panel veri analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda katılım bankalarının şube sayısı, ekonomideki sermaye oluşumu ve toplam finansmanları ile ülkelerin ekonomik büyümesi arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

4. VERİ VE METODOLOJİ

Son yıllarda hem dünyada hem de Türkiye özelinde İslami finans kavramı daha da önem kazanmakta ve özellikle İslam ülkeleri başta olmak üzere İngiltere, Avustralya gibi Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerde dahi İslami finansın tüm finans sistemleri içindeki payında büyük bir artış gözlemlenmektedir (Islamic Financial Service Board (IFSB)). Bu gerçekten hareketle araştırmada İslami finansın buldukları ülkelerin ekonomik büyümesine ve dış ticaretine olan etkileri ve karşılıklı etkileşimleri incelenmiştir. Bu çalışmanın İslami finans sektöründeki artış trendinin ülkelerin makro ekonomik değişkenleri üzerindeki olası etkilerine yönelik bir fikir vermesi açısından literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamında ülkemizde de Eminevim, Fuzulev gibi örnekleri olan İslami finans kuruluşlarının İslami finans sisteminin en büyük ayağını oluşturan katılım bankalarına ek olarak incelenmesi ve bu yolla daha geniş bir veriyle araştırmanın gerçekleştirilmesi planlanmış olsa da, iyi bir panel veri analizi gerçekleştirecek kadar geniş ve sağlıklı verilere ulaşılamadığından İslami finans sistemi sadece katılım bankalarının verileri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında kullanılan veriler IFSB'nin en son yayınladığı 2020 yılı raporuna göre katılım bankalarının kendi ülkesinin finans sisteminde en yüksek paya sahip 20 ülkenin (İran, Sudan, S.Arabistan, Brunei, Kuveyt, Malezya, Katar, Cibuti, Bangladeş, BAE, Ürdün, Filistin, Pakistan, Bahreyn, Umman, Afganistan, Irak, Türkiye, Maldivler, Endonezya) 2012-2020 verileri ile sınırlandırılmıştır (IFSB, 2013-2021). Araştırmanın bağımsız değişkeni katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı, bağımlı değişkenleri de ilgili ülkenin GSYH'daki yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı olarak sınırlandırılmıştır.

4.1. Araştırmanın Yöntemleri

Araştırmada katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı bağımsız değişken ve ilgili ülkenin GSYH'daki yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı ise bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Veriler Dünya bankası internet sitesinden alınmıştır (worldbank.org).

Hangi yatay kesit bağımlılık (YKB) testinin kullanılacağına karar vermek üzere ise yatay kesit ve zaman boyutlarına bakılmıştır. Seriler arasında YKB'nin varlığı, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$) Pesaran (2004) CDLM testiye kontrol edilmektedir. Bu araştırma 20 ülke ve 9 yıllık veri ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla yatay kesit ($N=20$), zaman ($T=9$) boyutundan büyüktür. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı için Pesaran CD LM testi kullanılmıştır (Pesaran, 2004, s. 21).

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (1)$$

Bu test yatay kesit kalıntıları arasındaki korelasyon katsayılarının toplamına dayanmaktadır. Yatay kesitler arasında ilişkinin olmadığını gösteren H_0 hipotezi altında bu test istatistiği standart normal dağılım gösterir (Pesaran, 2004). Testin hipotezleri; H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur, H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindedir.

Test sonucunda ortaya çıkacak olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda, %5 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında YKB olduğuna karar verilmektedir (Pesaran, vd. 2008).

Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen ve aşağıdaki gibi hesaplanan delta testi yardımı ile eğim katsayılarının homojenlik sınamaları yapılmıştır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{\xi} - K}{\sqrt{2k}} \quad (2)$$

Aşağıda bulunan denklem ise düzeltilmiş delta test istatistiğini vermektedir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{\xi} - E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}} \quad (3)$$

Delta testi için hipotezler ise şu biçimde oluşturulmaktadır:

H_0 : Eğim katsayısı homojendir,

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir.

Eşitlik 3 ve 4'ten ortaya çıkan test istatistiklerinin olasılık değeri, %5'ten küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir.

Daha sonra yapılacak olan Westerlund (2005) eşbütünleşme testi, LM istatistiklerinin bir testidir. Ayrıca, yapısal kırılma ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir testtir. Westerlund testini uygulamak için aşağıdaki model ön görülmektedir:

$$y_{it} = z'_{it}\gamma_{ij} + x'_{it}\beta_i + e_{it} \quad (4)$$

$$e_{it} = r_{it} + u_{it}e_{it} \quad (5)$$

$$r_{it} = r_{it-1} + \phi_i u_{it} r_{it} \quad (6)$$

Yukarıdaki modelde zaman serisi değişkeni (y_{it})'dir. Modelde $t=1, \dots, T$ zaman periyodunu, $i=1, \dots, N$ panel yatay kesitini göstermektedir.

P_a ve P_t test istatistikleri, tüm panele ait bilgiler ile hesaplanmaktadır. Hipotezler:

$H_0: \rho_i = 0$ (tüm i 'ler için)

$H_a: \rho_i < 0$ (tüm i 'ler için) olarak kurulduktan sonra istatistikler:

$$P_a \text{ istatistiği: } P_a = (\sum_{i=1}^N L_{i11})^{-1} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (7)$$

$$P_t \text{ istatistiği: } P_t = \partial^{-1} (\sum_{i=1}^N L_{i11})^{-\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^N L_{i12} \quad (8)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Grup ortalama istatistikleri G_a ve G_t 'nin elde edilmesine, her bir birim için öngörülen ρ_i 'ler ve ρ_i 'lerin t oranlarının ağırlıklı ortalaması hesaplanarak başlanmaktadır. Hipotezler:

$H_0: \gamma_i = 0$ (tüm i 'ler için)

$H_a: \gamma_i < 0$ (en az bir i için) olarak kurulduktan sonra istatistikler:

$$G_a \text{ istatistiği: } G_a \sum_{i=1}^N L_{i11}^2 L_{i12} \quad (9)$$

$$G_t \text{ istatistiği: } G_t = \sum_{i=1}^N L_{i11}^{-\frac{1}{2}} \partial^{-1} L_{i12} \quad (10)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Her iki grup testte de H_0 hipotezi reddedilmesi, panelin tümü için eşbütünleşme ilişkisinin reddi anlamına gelmektedir (Tatoğlu, 2012:239-240).

Daha sonra iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmak için Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin'in (2012) panel verilerinde bir ülke için söz konusu nedensellik ilişkisinin başka bir ülke için geçerli olduğu belirlenmiş ve gözlem sayısının artmasıyla etkili sonuçlar ortaya çıkmıştır. Öte yandan, test zaman boyutunun enine kesit boyutundan daha küçük veya daha büyük olsa bile etkili sonuçlar verdiği belirtilmektedir.

Durağan y ve x değerlerinin betimlediği nedensellik testi modeli aşağıdaki gibidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1457):

$$Y_{i,t} = a_i + \sum_{k=1}^k Y_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + e_{i,t} \quad (11)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) istatistiklerinde tüm birimlerde homojen Granger nedensellik ilişkisi olmadığı hipotezini, bu ilişkinin en az bir birimde var olduğu karşı hipotezi ile test etmektedir.

$$H_0 = \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1 = \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N \quad 0 \leq N_1 / N < 1$$

$$\beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, \dots, N \quad (12)$$

H_0 tüm birimler için y 'den, x ' e doğru nedensellik ilişkisi mevcut değildir.

H_1 ise bazı birimler için y ' den, x ' e doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur, biçimine belirtilmektedir (Şahin, 2018: 318).

Heterojen bir yapısı bulunan modelde karşı hipotez çıkan çıktının heterojenliğini, ana hipotez ise sonucun homojenliğini sağlamaktadır. Bununla birlikte analizde ele alınan serilerin durağan olması istenmektedir (Dineri ve Taş, 2017: 88).

$$W_{N-T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i-T} \quad (13)$$

Bireysel Wald istatistiklerinin basit ortalaması kullanılarak ana hipotezi test edilmektedir. Denklem 13'teki $W_{i,T}$ ifadesi i. ülke için Granger nedenselliği test etmek için kullanılan Wald istatistiğidir. Bu durumda T ve N' nin sonsuza gittiği asimptotik test istatistiği ve T' nin sabit olduğu yarı asimptotik test istatistiği ele alınmalıdır. T ve N' nin sonsuza gittiği durum için ($N, T \rightarrow \infty$) asimptotik dağılımın geçerli olduğu Z_{N-T}^{Hnc} ortalama istatistiği, T' nin sabit olduğu durumda ise ($N > T$) yarı asimptotik dağılıma sahip Z_{N-T}^{Hnc} ortalama istatistiği kullanılmaktadır (Altiner ve Bozkurt, 2018: 205).

$$Z_{N-T}^{Hnc} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N-T}^{Hnc} - K) \quad (14)$$

$$Z_{N-T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} (W_{N-T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i-T}))}{\sqrt{N^{-1} (\sum_{i=1}^N Var(W_{i-T}))}} \quad \frac{d}{N, T \rightarrow \infty} N(0,1) \quad (15)$$

Bireysel Wald istatistikleri T' nin küçük değerlerinde, aynı ki-kare dağılımına yakınsamadığı için bu dağılımın varyansının ve ortalamasının tahmini değerlerin ele alınarak geliştirilen aşağıdaki test istatistiği kullanılmaktadır (Bozoklu ve Yılcı, 2013):

$$Z_{N-T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} \left(W_{N-T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N K_i x \frac{(T_{i-2K_{i-1}})}{(T_{i-2K_{i-3}})} \right)}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N 2K_i x \frac{(T_{i-2K_{i-1}})^2 x(T_{i-K_{i-3}})}{(T_{i-2K_{i-1}})^2 x(T_{i-2K_{i-5}})}}} \quad (16)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel Granger nedensellik testi, az sayıda birimlerin oluşturulduğu panellerde etkili sonuçlar vermektedir. Aynı zamanda heterojen gecikme uzunluklarına sahip panellerde kullanımı denklem 15 ile bulunur.

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, bağımlı değişkenler olan GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı üzerindeki etkileri yatay kesit bağımlılığına ve heterojen eğim katsayılarına sahip değişkenlerle kullanılabilen bir regresyon analizi türü olduğundan Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group-AMG) yöntemi tercih edilmiştir (Eberhardt ve Bond, 2009, s. 2-3). AMG tahmincisi, serideki ortak dinamik etkileri ve ortak faktörleri hesaba katan dengesiz panellerde de etkili sonuçlar verebilir. AMG tahmincisi aşağıdaki gibi modellenmiştir.

$$i = 1 \dots \dots, N \text{ ve } t = 1 \dots \dots, T$$

$$y_{it} = \beta'_{it} x_{it} + \mu_i \quad \mu_i = \alpha_i + \lambda'_{it} f_t + \varepsilon_{it} \quad (17)$$

$$x_{mit} = \pi_{mit} + \delta'_{mi} + g_{mt} + p_1 m_i f_{1mt} + \dots \dots + p_{nmi} f_{nmt} + v_{mit} \quad (18)$$

$$f_1 = \varphi' f_{t-1} + \epsilon_{it} \quad \text{ve } g_t = \kappa' g_{t-1} + \epsilon_{it} \quad (19)$$

Tüm bu değerlendirmeler ışığında araştırma iki ayrı denklem ile gerçekleştirilmiştir. Birinci denklemde katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı bağımsız değişken ve ilgili ülkenin GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim; ikinci denklemde ise katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı bağımsız değişken ve ilgili ülkenin dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı ise bağımlı değişken olarak denkleme eklenmiştir. Oluşturulan denklemler Denklem 20 ve Denklem 21'de olduğu gibidir.

$$\Delta g_{syih} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \text{katilimbanka_pay} + \varepsilon_t \quad (20)$$

$$\Delta dis_tic = \beta_0 + \beta_1 \Delta katilimbanka_pay + \varepsilon_t \quad (21)$$

Denklemlerdeki “ Δ ” sembolü ilgili değişkenin durağan hale getirilmesi için kaç defa fark alma işlemi uygulandığını göstermektedir.

4.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamındaki verilerden GSYH’deki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH içindeki payı verileri Dünya Bankası veri tabanından, katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı verileri ise IFSB (Islamic Financial Service Board) kuruluşunun yayınladığı yıllık raporlardan (Islamic Financial Services Industry Stability Report) elde edilmiştir (IFSB, 2013-2021).

Verilerin analizi için Excel 2013, Stata 15 ve Eviews 10 programlarından faydalanılmıştır. Öncelikle araştırma değişkenleri için seçili 20 ülkeye ait betimleyici istatistikler (Minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma) paylaşılmıştır. Daha sonrasında ekonometrik analizlere geçilmiştir. Ekonometrik analizler kapsamında önce verilerin yatay kesit bağımlılığı, kaç defa fark alındığında durağan hale geldiği ve eğim katsayılarının homojenliği gibi diagnostik testler gerçekleştirilmiştir. Veriler durağan hale geldikten ve diagnostik testler tamamlandıktan sonra eşbütünleşme, nedensellik ve regresyon analizleri yapılmıştır.

4.3. Araştırma Verilerine Yönelik Betimsel İstatistikler

Araştırma verilerine yönelik betimsel istatistikler aşağıdaki tablolarda olduğu gibidir. Seçili ülkelerin 2012-2020 yılları arasında gerçekleşen katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik paylarına yönelik betimleyici istatistikler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerine yönelik betimleyici istatistikler

Seçili Ülkeler	Minimum	Maksimum	Ort.	Std. Spm.
İran	%100	%100	%100	0
Sudan	%100	%100	%100	0
Suudi Arabistan	%36.80	%69	%53.02	%9.91
Brunei	%27.60	%63.60	%50.54	%14.37
Kuveyt	%38	%62.20	%43.87	%7.76
Malezya	%20.20	%28.90	%24.31	%28.90
Katar	%21.30	%27.70	%25.22	%1.91
Cibuti	%13.40	%25.00	%17.79	%4.31
Bangladeş	%16.80	%25.30	%19.69	%2.69
BAE	%17.40	%22.20	%19.59	%1.38
Ürdün	%10.80	%17.90	%14.44	%2.32
Filistin	%10	%16.50	%12.84	%2.41
Pakistan	%5.20	%16	%12.24	%3.26
Bahreyn	%12.70	%15.20	%14.06	%0.81
Umman	%3.70	%14.20	%9.62	%4.39
Afganistan	%5.90	%12.80	%9.33	%2.79
Irak	%1.20	%9.40	%3.57	%3.35
Türkiye	%5.20	%8.10	%6.08	%0.87
Maldivler	%4.30	%8.90	%6.08	%1.75
Endonezya	%3.80	%8.20	%6.10	%1.42

Tablo 1’de görüldüğü üzere İran ve Sudan’daki katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerine hiç değişmemiş ve %100 olarak kalmıştır. Yani bu iki ülkede İslami bankacılık dışında herhangi bir bankacılık uygulaması bulunmamaktadır. Bu iki ülke dışında en yüksek ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %53.02±9.91 ortalamayla Suudi Arabistan, %50.54±14.37 ortalamayla Brunei, %43.87±7.76 ortalamayla Kuveyt olurken; en düşük ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %6.10±1.42 ortalamayla Endonezya, %6.08±1.75 ortalamayla Maldivler, %6.08±0.87 ortalama ile Türkiye ve %3.57±3.35 ortalama ile Irak olmuştur.

Seçili ülkelerin 2012-2020 yılları arasında gerçekleşen GSYH’larının yıllık yüzdelerine yönelik betimleyici istatistikler Tablo 2’de olduğu gibidir.

Tablo 2. GSYH'larının yıllık yüzdelerik değişimlerine yönelik betimleyici istatistikler

Seçili Ülkeler	Minimum	Maksimum	Ort.	Std. Spm.
İran	%-7.44	%13.40	%0.18	%6.68
Sudan	%-1.56	%7.04	%2.97	%3.16
Suudi Arabistan	%-4.11	%5.41	%1.72	%2.88
Brunei	%-2.51	%3.87	%-0.17	%2.13
Kuveyt	%-8.10	%6.63	%0.07	%4.24
Malezya	%-5.59	%6.01	%3.89	%3.60
Katar	%-3.67	%5.56	%2.25	%3.28
Cibuti	%0.50	%8.41	%5.31	%2.95
Bangladeş	%2.38	%8.15	%6.44	%1.69
BAE	%-5.92	%5.11	%2.37	%3.43
Ürdün	%-1.55	%3.38	%1.93	%1.38
Filistin	%-11.50	%8.90	%1.74	%5.73
Pakistan	%0.53	%5.84	%3.97	%1.96
Bahreyn	%-5.81	%5.42	%2.42	%3.31
Umman	%-6.30	%9.05	%2.16	%4.43
Afganistan	%-1.93	%12.75	%3.40	%4.06
Irak	%-10.37	%13.94	%3.49	%7.80
Türkiye	%0.92	%8.49	%4.53	%2.54
Maldivler	%-31.98	%8.13	%1.86	%12.85
Endonezya	%-2.07	%6.03	%4.41	%2.46

Tablo 2'de görüldüğü üzere GSYH'larının yıllık yüzdelerik değişimleri bakımından en yüksek ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %6.44±1.69 ortalamayla Bangladeş, %5.31±2.95 ortalamayla Cibuti, %4.53±2.54 ortalamayla Türkiye olurken; en düşük ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %0.18±6.68 ortalama ile İran, %0.07±4.24 ortalamayla Kuveyt ve %-0.17±2.13 ortalamayla Brunei olmuştur.

Seçili ülkelerin 2012-2020 yılları arasında gerçekleşen dış ticaretin GSYH içindeki paylarına yönelik betimleyici istatistikler Tablo 3'te olduğu gibidir.

Tablo 3. Dış ticaretin GSYH içindeki paylarına yönelik betimleyici istatistikler

Seçili Ülkeler	Minimum	Maksimum	Ort.	Std. Spm.
İran	%36.15	%65.05	%47.85	%8.80
Sudan	%9.96	%27.74	%20.24	%5.30
Suudi Arabistan	%50.60	%83.51	%69.44	%11.09
Brunei	%85.18	%110.94	%99.33	%10.31
Kuveyt	%96.16	%103.12	%98.77	%2.27
Malezya	%116.50	%147.84	%132.25	%9.72
Katar	%89.55	%105.75	%95.15	%5.80
Cibuti	%209.99	%348	%292.93	%39.55
Bangladeş	%30.76	%48.11	%40	%5.65
BAE	%158.82	%176.75	%167.16	%7.03
Ürdün	%65.37	%117.86	%94.79	%16.15
Filistin	%65.52	%71.67	%68.19	%2.06
Pakistan	%25.31	%33.33	%29.06	%3
Bahreyn	%139.62	%191.87	%158.81	%20.20
Umman	%78.78	%105.40	%92.55	%7.84
Afganistan	%42.20	%61.80	%50.31	%6.90
Irak	%54.59	%75.10	%67.88	%6.87
Türkiye	%48.33	%62.68	%55.60	%5.25
Maldivler	%141.68	%165.98	%152.26	%8.14
Endonezya	%33.19	%49.58	%42.08	%5.76

Tablo 3'te görüldüğü üzere dış ticaretin GSYH içindeki payları bakımından en yüksek ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %292.93±39.55 ortalamayla Cibuti, %167.16±7.03 ortalamayla BAE, %158.81±20.20 ortalamayla Bahreyn olurken; en düşük ortalamaya sahip ülkeler sırasıyla %40±5.65 ortalama ile Bangladeş, %29.06±3 ortalamayla Pakistan ve %20.24±5.30 ortalamayla Sudan olmuştur.

5. BULGULAR

5.1. Diagnostik Testler: Yatay Kesit Bağımlılığı, Birim Kök ve Eğim Katsayılarının Homojenliği Testleri

Panel veri setleri için ekonometrik analizlerde hangi nesil birim kök testlerinin kullanılacağına karar vermede yatay kesit bağımlılık testi kritik bir rol oynamaktadır. Değişkende yatay kesit bağımlılığı yoksa birinci nesil birim kök testleri; Varsa ikinci nesil birim kök testleri tercih edilmektedir (Doğru, 2014, s. 81).

Hangi yatay kesit bağımlılık testinin kullanılacağına karar vermek üzere ise yatay kesit ve zaman boyutlarına bakılmıştır. Bu araştırma 20 ülke ve 9 yıllık veri ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla yatay kesit (N=20), zaman (T=9) boyutundan büyüktür. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı için Pesaran CDLM testi kullanılmıştır (Pesaran, 2004, s. 21).

Pesaran CDLM yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 4'te olduğu gibidir.

Tablo 4. Pesaran CDLM test sonuçları

Değişken	Test İst.	p
katilimbanka_pay	22.28464	0.0000
Gsyih	22.53464	0.0000
dis_tic	17.95014	0.0000
katilimbanka_pay: Katılım bankacılığının payı		
Gsyih: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla yıllık yüzdelik değişim		
dis_tic: Dış Ticaretin GSYİH içindeki payı		

Tablo 4 incelendiğinde katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı (Test ist: 22.28464, $p=0.0000$), GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim (Test ist: 22.53464, $p=0.0000$) ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı (Test ist.: 17.95014, $p=0.0000$) değişkenlerinin tamamında p değerleri 0.05'ten küçük olduğundan yatay kesit bağımlılığı mevcuttur.

Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı bulunması durumunda değişkenlerin durağanlığının sınamasında ikinci nesil panel birim kök testlerinden CADF birim kök testi kullanılabilir (Hansen, 1995, s. 1154). CADF ikinci nesil birim kök testleri çıktıları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. CADF ikinci nesil birim kök testi sonuçları

	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	p
katilimbanka_pay	-1.638	-2.150	-2.290	-2.560	0.175	0.569
Δ katilimbanka_pay	-2.365	-2.150	-2.290	-2.560	-2.391	0.028
gsyih	-1.861	-2.150	-2.290	-2.560	-0.572	0.284
Δ gsyih	-3.547	-2.150	-2.290	-2.560	-3.117	0.001
dis_tic	-1.414	-2.150	-2.290	-2.560	0.992	0.822
Δ dis_tic	-4.612	-2.150	-2.290	-2.560	-4.875	0.000

Tablo 5'te görüldüğü üzere katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ($t= -1.638$, $p=0.569$), GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim ($t= -1.861$, $p=0.284$) ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı ($t= -1.414$, $p=0.822$) değişkenlerinin tamamı düzeyde durağan değildir ($p>0.05$). Değişkenlerin durağan hale getirilmesi amacıyla fark alma işlemi uygulanmıştır. Durağanlığın sağlanması amacıyla değişkenlerin logaritmasının alınması işlemi uygulanması planlansa da GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim değişkeninde çok sayıda negatif değer olması nedeniyle logaritma alma işlemi uygulanmamıştır. Yine Tablo 5'de görüleceği üzere katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ($t= -2.365$, $p=0.028$), GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim ($t= -3.547$, $p=0.001$) ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı ($t= -4.612$, $p=0.000$) değişkenlerinin tamamı birinci derece farkları alındığında durağan hale gelmiştir ($p<0.05$).

Homojenlik testi, yatay kesitlerin bir tanesinde ortaya çıkan değişimle diğer yatay kesitlerin aynı derecede etkilenip etkilenmediğini belirlemektedir. Buradan hareketle, ekonomik yapıları farklılıklar gösteren ülkeler için belirlenen modellerde eğim katsayılarının heterojen çıkması; ekonomik yapıları benzerlikler gösteren ülkeler için belirlenen modellerde eğim katsayılarının homojen çıkması beklenmektedir (Günay vd., 2008, s. 90). Araştırma

kapsamında iki denklem oluşturulduğundan her bir denklem için ayrı ayrı homojenlik testi yapılmıştır. Homojenlik testi için Pesaran ve Yamagata (2008)'nin geliştirdikleri delta testi kullanılmıştır. Tespit edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Delta testlerinin sonuçları

Denklem No	Delta Tilde		Delta Tilde (Düzeltilmiş)	
	Test İst.	p	Test İst.	Anlamlılık
20	2.335	0.020	2.860	0.004
	4.739	0.000	5.804	0.000

Tablo 6'da görüldüğü üzere, hem katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdeler payı ile GSYH'daki yıllık yüzdeler değişim değişkenlerinin olduğu birinci denklem (Delta tilde test ist.= 2.335, p=0.020; Delta tilde (Düzeltilmiş) test ist.= 2.860, p=0.004) için, hem de katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdeler payı ile dış ticaretin GSYH'daki yüzdeler payının olduğu ikinci denklem (Delta tilde test ist.= 4.739, p=0.000; Delta tilde (Düzeltilmiş) test ist.= 5.804, p=0.000) için eğim katsayıları heterojendir (p<0.05). Bir başka ifadeyle; katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdeler payının, GSYH'daki yıllık yüzdeler değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdeler payı üzerindeki etkileri ülkeden ülkeye değişmektedir.

5.2. Panel Eşbütünleşme Testleri

Eşbütünleşme yöntemi, değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkilerinin bulunup bulunmadığını inceleyen bir analizdir. Geçici şoklara rağmen, değişkenlerin birbirleri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olabilmektedir. Panel eşbütünleşme testleri, zaman serisi eşbütünleşme testlerine nazaran daha güçlü yöntemlerdir (Selim vd., 2014, s. 15). Araştırmada kullanılan değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olması durumunda Westerlund panel eşbütünleşme testi kullanılabilir (Westerlund, 2005). Araştırma kapsamında iki denklem oluşturulduğundan her bir denklem için ayrı ayrı Westerlund panel eşbütünleşme testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de aktarılmıştır.

Tablo 7. Westerlund panel eşbütünleşme testleri sonuçları

Denklem No	İst.	Değer	Z-Değeri	Anlamlılık değeri
20	Gt	-3.753	-3.131	0.000
	Ga	-15.351	-2.827	0.005
	Pt	-6.108	-3.140	0.001
	Pa	-14.911	-3.651	0.000
21	Gt	-3.842	-3.249	0.000
	Ga	-15.467	-2.910	0.004
	Pt	-6.013	-3.051	0.001
	Pa	-14.827	-3.543	0.000

Westerlund eşbütünleşme test istatistiklerinin yorumlanması iki farklı şekilde olmaktadır. Eğim katsayıları homojen ise Pt ve Pa istatistikleri, eğim katsayıları heterojen ise Gt ve Ga istatistikleri göz önünde bulundurulmaktadır (Aytun ve Akın, 2014, s. 82). Daha önce yapılan delta testi sonucunda eğim katsayılarının heterojen olduğu görüldüğünden Gt ve Ga istatistikleri üzerinden yorum yapılması gerekmektedir. Hem katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile GSYİH'daki yıllık yüzdelik değişim değişkenlerinin olduğu birinci denklemde (Gt ist.= -3.753, p=0.000; Ga ist.= -15.351, p=0.005), hem de katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payının olduğu ikinci denklemde (Gt ist.= -3.842, p=0.000; Ga ist.= -15.467, p=0.004) eşbütünleşme ilişkileri mevcuttur. Bir başka ifadeyle katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payı ile GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi vardır ve bu değişkenler birlikte hareket etmektedir.

5.3. Panel Nedensellik Testleri

Nedensellik analizi iki değişken arasında bir neden-sonuç ilişkisi olup olmadığını araştırmak için kullanılmaktadır (Engeloğlu vd., 2015, s. 146). Bu araştırmada Dumitrescu Hurlin panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Dumitrescu Hurlin panel nedensellik analizi, yatay kesit bağımlılığına ve heterojen eğim katsayılarına sahip değişkenlerle kullanılabilen bir nedensellik analizidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1452). Dumitrescu Hurlin testlerine ait sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testleri

	W-Bar	Z-Bar	Anlamlılık değeri
$\Delta\text{katilimbanka_pay} \rightarrow \Delta\text{gsyih}$	9.3790	10.6871	0.0000
$\Delta\text{gsyih} \rightarrow \Delta\text{katilimbanka_pay}$	4.5671	3.8024	0.0000
$\Delta\text{katilimbanka_pay} \rightarrow \Delta\text{dis_tic}$	5.8329	5.1991	0.0031
$\Delta\text{dis_tic} \rightarrow \Delta\text{katilimbanka_pay}$	1.2731	0.9071	0.6085

Tablo 8'de görüldüğü üzere katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payından GSYH'daki yıllık yüzdelik değişime doğru (W-Bar= 9.3790, Z-Bar= 10.6871, p=0.0000) ve GSYH'daki yıllık yüzdelik değişimden katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payına doğru (W-Bar= 4.5671, Z-Bar= 3.8024, p=0.0000) çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken; tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payından dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payına

doğru (W-Bar= 5.8329, Z-Bar= 5.1991, p=0.0031) ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir (p<0.05). Dış ticaretin GSYH'daki yüzdelerden katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payına doğru (W-Bar= 1.2731, Z-Bar= 0.9071, p=0.6085) ise anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır (p>0.05).

5.4. AMG (Augmented Mean Group) Testleri

Araştırmanın bağımsız değişkeni olan katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payının, bağımlı değişkenler olan GSYH'daki yıllık yüzdelerden değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelerden payı üzerindeki etkileri AMG testi ile incelenmiştir. AMG testi, yatay kesit bağımlılığına ve heterojen eğim katsayılarına sahip değişkenlerle kullanılabilen bir regresyon analizi türüdür (Eberhardt ve Bond, 2009, s. 2-3). Araştırma kapsamında iki denklem oluşturulduğundan her bir denklem için ayrı ayrı AMG testi yapılmıştır ve ulaşılan sonuçlar Tablo 9'da bulunmaktadır.

Tablo 9. AMG testleri sonuçları

Denklem No	Bağımlı Değişken	Katsayı	Std. Hata	p
20	$\Delta gsyh$	0.1917385	0.1269414	0.023
21	Δdis_tic	0.1643443	0.3282551	0.045

Tablo 9'da görüldüğü üzere; katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payının, GSYH'daki yıllık yüzdelerden değişim üzerinde ($\beta=0,1917385$, p=0.023) ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelerden payı üzerinde ($\beta=0,1643443$, p=0.023) anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İktisadi büyüme ile finans arasında bir bağlantı olduğu kuşkusuz bir gerçek olduğu literatürde sıklıkla yerini almıştır. Schumpeter (1932) ve Goldsmith'in (1969) öncü çalışmalarından itibaren ekonomistler arasında en önemli tartışma alanlarından biri bu konu olmuştur. De Gregorio ve Guidotti (1995), Levine (1999), Arestis ve Demetriades (1997), Bailliu, (2000), Al-Yousif (2002), Furqani ve Mulyany (2009), Zarrouk, Demetriades ve Hussein (1996), Levine, Loayza ve Beck (2000), Honohan (2004), Abduh ve Omar (2012) ve El Ghak & Abu Al Haija (2017) bu ilişkiyi araştırmıştır. Konvansiyonel finansal sistemdeki istikrarsızlıktan dolayı, alternatif bir kâr-zarar paylaşımı olan İslami finans sistemine özellikle Müslüman ülkelerde talep gün geçtikçe artmaktadır. İslami finans kurumlarının, borca dayalı finansmana daha az bağımlı olmaları nedeniyle geleneksel muadillerine kıyasla daha istikrarlı oldukları düşünülmektedir. Sonuç olarak, bu sistemde sermaye ve varlık kaybı minimumdur ve bu da sürdürülebilir ekonomik büyümeye yol açmaktadır (Muhammad, Khan ve Abdur Rehman, 2019).

İslami finansın buldukları ülkelerin ekonomik büyümesine ve dış ticaretine olan etkileri ve karşılıklı etkileşimlerini incelendiği bu çalışmada, yapılan analizlerin sonucuna göre; Katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payı ile GSYH'daki yıllık yüzdelerden değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelerden payı arasında bir eşbütünlük ilişkisi mevcuttur. Uzun dönemde katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payı ile GSYH'daki yıllık yüzdelerden değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelerden payı birlikte hareket etmektedir. Katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payından GSYH'daki yıllık yüzdelerden değişime doğru ve GSYH'daki yıllık yüzdelerden değişimden katılım bankalarının tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payına doğru çift yönlü; tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelerden payından dış ticaretin GSYH'daki yüzdelerden payına doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Katılım bankalarının

tüm ülke bankacılık sistemi içerisindeki yüzdelik payının, GSYH'daki yıllık yüzdelik değişim ve dış ticaretin GSYH'daki yüzdelik payı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Elde edilen bulgular Abduh ve Omar (2012); Abduh ve Chowdhury (2012); Furqani ve Mulyayn (2009); Yazdan ve Sadr (2012); Tabash ve Dhankar (2014b); Tabash ve Dhankar (2014c); Tabash ve Dhankar (2014a); İmam ve Kpodar (2016); Hafnida, Maamor ve Abdullah (2016); Boukhatem ve Moussa (2018); Dilber ve Isik (2021) sonuçlarını destekler niteliktedir.

İslami finans sisteminde, katılım bankacılığının derinliğinin oluşturulması ve islami finans araçlarının artırılması üzerine politikalar üretmek ekonomik büyümeden daha çok pay almasını sağlayacaktır. İslami finansa ya da katılım bankalarına ait finansal ürünlerin, faktör verimliliği, imalatın katma değeri ve sermaye oluşumu üzerindeki etkisini araştıran, çeşitli değişkenlerin kullanılarak yeni araştırmaların yapılması sonucunda ekonomik büyüme ile İslami finans arasındaki ilişki daha iyi bir şekilde ortaya konulabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. & Chowdhury, N. T. (2012). Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh? *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 104-113.
- Abduh, M. ve Omar, M. A. (2012). Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 35-47.
- Al-Yousif, Y. K. (2002). Financial Development and Economic Growth: Another Look at the Evidence from Developing Countries. *Review of Financial Economics*, 11(2), 131-150.
- Arestis, P., Demetriades, P. O., & Luintel K. B. (2001). Financial Development and Economic Growth: The Role of Stock Markets. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(1), 16-41.
- Aytun, C., & Akin, C. S. (2014). OECD Ülkelerinde Telekomünikasyon Altyapısı ve Ekonomik büyüme: Yatay Kesit Bağımlı Heterojen Panel Nedensellik Analizi. *Iktisat İşletme ve Finans*, 29(340), 69-94.
- Boukhatem, J., & Moussa, F. B. (2018). The effect of Islamic banks on GDP growth: Some evidence from selected MENA countries. *Borsa İstanbul Review*, 18(3), 231-247.
- Bozoklu, Ş. & Yılcı, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz. *DEU İİBF Dergisi*, 28 (2), 161-187.
- Caporale, G. M., & Helmi, M. H. (2018). Islamic banking, credit, and economic growth: Some empirical evidence. *International Journal of Finance & Economics*, 23(4), 456-477.
- De Gregorio, J., & Guidotti, P. E. (1995). Financial development and economic growth. *World Development*, 23(3), 433-448.
- Demetriades, P. O., & Hussein, K. A. (1996). Does financial development cause economic growth? Time-series evidence from 16 countries. *Journal of Development Economics*, 51(2), 387-411.
- Dilber, C., & Isik, H. B. (2021). Katılım Bankaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 409-441.

- Dineri, E. & Taş, İ. (2017). Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 1-12.
- Doğru, B. (2014). Euro bölgesinde işsizlik histerezisinin ikinci nesil panel birim kök testleri ile analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 77-86.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Dünya Bankası Resmî Web Sitesi, “<https://data.worldbank.org>”.
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009) *Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator*. No. 17692. University Library of Munich, Germany.
- Engeloğlu, Ö., Meral, İ. G., & Kübra, G. (2015). Türkiye için yapılan nedensellik uygulamaları üzerine literatür araştırması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(2), 142-154.
- Ernst, Y. (2012). World Islamic Banking Competitiveness Report 2012-2013. Growing Beyond, DNA of Successful Transformation. 3-108.
- Furqani, H., & Mulyany, R. (2009). Islamic banking and economic growth: Empirical evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 30(2) 59-74.
- Goldsmith, R. W. (1969). Financial structure and development (No. HG174 G57). New Haven: Yale University Press.
- Günay, E., Ağır, H., & Türkmen, S. (2018). Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisinin Ampirik Analizi. *ICPESS 2018 PROCEEDINGS Volume 2: Economic Studies*, 90.
- Hafnida, S. M., & Abdullah, H. (2016). Financial development and economic growth: an empirical investigation on 4 OIC countries. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 1(9), 1400-1410.
- Hansen, B. E. (1995). Rethinking the univariate approach to unit root testing: Using covariates to increase power. *Econometric Theory*, 11(5), 1148-1171.
- Honohan, P. (2004). Financial development, growth and poverty: How close are the links? In C. Goodhart (Ed.), *Financial development and economic growth: Explaining the links* (p. 1–37). London: Palgrave Macmillan.
- Imam, P., & Kpodar, K. (2016). Islamic banking: Good for growth? *Economic Modelling*, 59, 387-401.
- Islamic Financial Services Board (2013). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Islamic Financial Services Board (2014). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Islamic Financial Services Board (2015). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Islamic Financial Services Board (2016). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Islamic Financial Services Board (2017). *Islamic Financial Services Industry Stability Report*, Kuala Lumpur, Malaysia, July.

- Islamic Financial Services Board (2018). Islamic Financial Services Industry Stability Report, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Islamic Financial Services Board (2019). Islamic Financial Services Industry Stability Report, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Islamic Financial Services Board (2020). Islamic Financial Services Industry Stability Report, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Islamic Financial Services Board (2021). Islamic Financial Services Industry Stability Report, Kuala Lumpur, Malaysia, July.
- Kroessin, M. R. (2011). Re-Casting Development: Islamic Banking And The Case Of The Islami Bank'S Rural Development Scheme In Bangladesh. *Journal of International Development*, 23(6), 855-867.
- Khan M. M. and Bhatti, I. M. (2008), Islamic Banking and Finance: On Its Way to Globalization, *Managerial Finance*, 34 (10), 708-725.
- Levine, R. (1999). Financial development and economic growth: Views and agenda. New York: World Bank.
- Levine, R., Loayza, N., & Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of Monetary Economics*, 46, 031–077.
- Muhammad, M., Khan, A., & Abdur Rehman, H. (2019). Islamic finance and economic growth: The case of Pakistan's economy. *Islamic Banking and Finance Review*, 6, 23–38.
- Parlakkaya, R., & Çürük, S. A. (2011). Finansal rasyoların katılım bankaları ve geleneksel bankalar arasında bir tasnif aracı olarak kullanımı: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 397-405.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. IZA Discussion Papers 1240, Institute for the Study of Labor, IZA.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93.
- Schumpeter, J. A. (1934). *Theory of economic development*. New York: Routledge.
- Selim, S., Uysal, D., & Eryiğit, P. (2014). Türkiye'de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 13-24.
- Serpam (2013). *Serpam Araştırma Notları I. İslami Finans. İslami Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi ve Geleceği*. 3-11.
- Şahin, D. (2018). Gelişmiş Ülkelerde Finansal Gelişme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, 15, 299-322.
- Tabash, M. I., & Dhankar, R. S. (2014a). Islamic banking and economic growth: An empirical evidence from Qatar. *Journal of Applied Economics and Business*, 2(1), 51-67.
- Tabash, M. I. & Dhankar, R. S. (2014b). The Flow of Islamic Finance and Economic Growth: An Empirical Evidence of Middle East. *Journal of Finance and Accounting*, 2(1), 11-19.

- Tabash, M. I., & Dhankar, R. S. (2014c). Islamic Financial Development and Economic Growth--Empirical Evidence from United Arab Emirates. *Journal of Emerging Economies and Islamic Research*, 2(3), 15-31.
- Tatoğlu, F. (2012). *İleri Panel Veri Analizi*, Beta Basım A. Ş., 1.Baskı, İstanbul.
- Tunay, B. (2016). İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 485-502.
- Türkmenoğlu, R. E. (2007). *Katılım bankacılığı ve Türkiye'deki finansal yapı* (Master's thesis, Kırıkkale Üniversitesi).
- Westerlund, J., (2005). New Simple Tests for Panel Cointegration. *Econometric Reviews*, 24(3), 297-316.
- Wiryo, S. K., & Effendi, K. A. (2018). Islamic Bank Credit Risk: Macroeconomic and Bank Specific Factors. *European Research Studies Journal*, 21(3), 53-62.
- Yakar, S., Kandır, S. Y. ve Önal Y. B. (2013), Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Sukuk-Kira Sertifikası ve Vergisel Boyutunun İncelenmesi, *Bankacılar Dergisi*, 84, 72-94.
- Yazdan, G. F. & Sadr, S. M. H. (2012). Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(4), 1-24.
- Yıldırım, M. (2011), Küresel Finans Krizi Sürecinde Farklı Finans Uygulamalarının Analizi: Konvansiyonel ve Faizsiz Finans Sistemlerinin Karşılaştırması, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 1, 35, 105 – 120
- Zarrouk, H., El Ghak, T., & Abu Al Haija, E. (2017). Financial development, Islamic Finance and Economic Growth: Evidence of the UAE. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 8(1), 2–22.